

W ziemiańskim dworze i na uniwersytecie... Badania proveniencyjne XIX-wiecznych prac Karola Libelta (1807–1875) z Pracowni Regionalnego Zasobu Bibliotecznego Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu i krąg ich odbiorców

**In the manor house and at the university...
Provenance research on the nineteenth-century works
of Karol Libelt (1807–1875) from the Regional Studies
Collection of the University Library in Poznań
and their circle of recipients**

Alina Kucharska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu

<https://orcid.org/0009-0003-3412-5805>

e-mail: alina.kucharska@amu.edu.pl

Abstract. Objective: The article draws particular attention to the works of the philosopher, national and political activist Karol Libelt from Poznań, which were kept in the Regional Studies Collection of the University Library in Poznań, and which have ownership marks on their pages in the form of stamps, handwritten entries, bookplates, and stickers belonging to previous owners. The main goal was to recognise the group of readers, the audience of the works of this philosopher, national activist, and political figure. **Method:** The text is arranged chronologically, which primarily allows for a closer look at the circumstances of the creation of works published over several decades, mainly in Poznań, although there are also individual titles published outside Greater Poland. Thanks to this, it was also possible to recall the figure of the philosopher who has permanently inscribed himself on the pages of local Greater Poland history. The analysis included over a dozen titles from the Regional

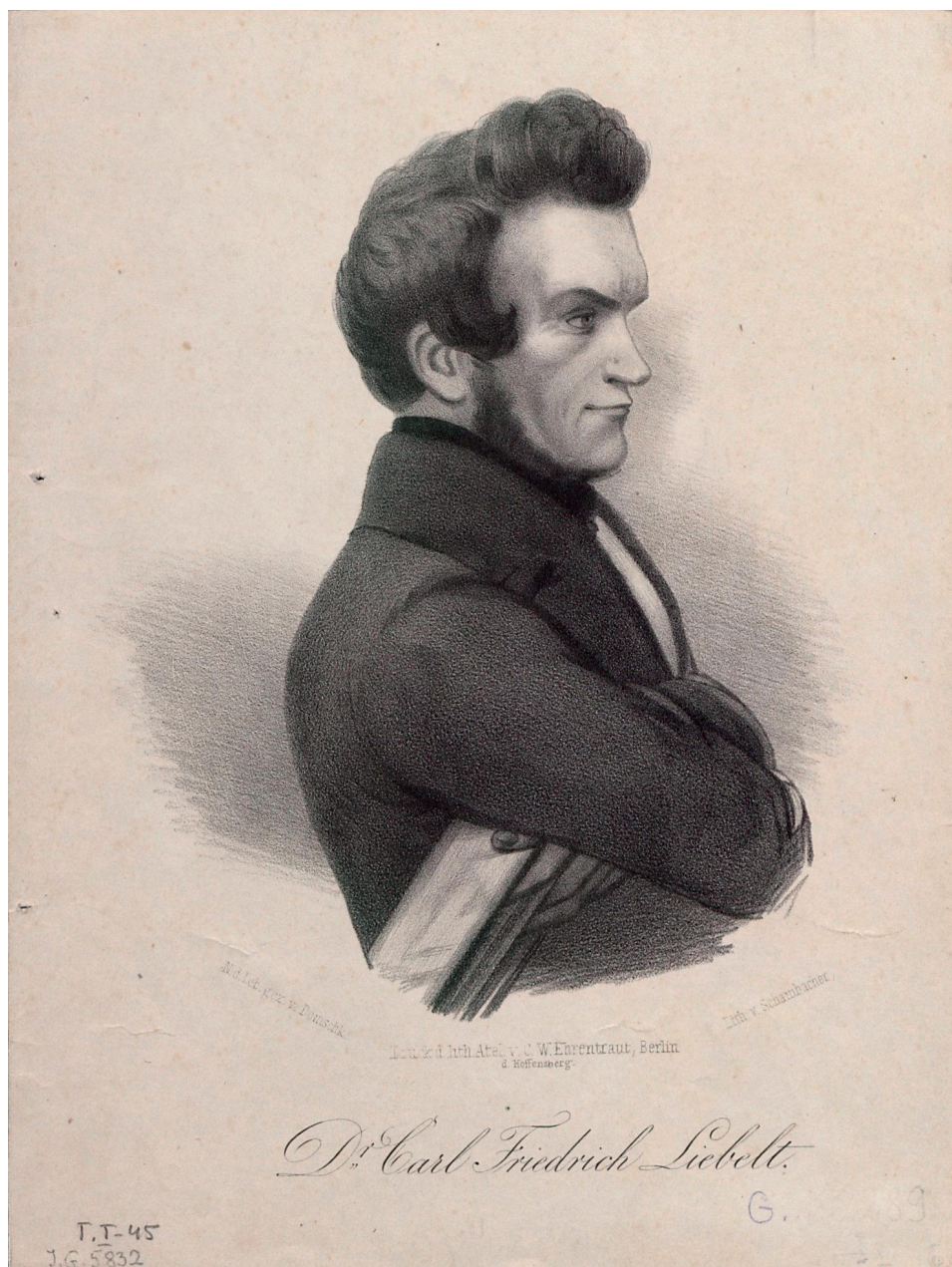
Studies Collection in which it was possible to identify numerous provenance marks. **Conclusion:** The research yielded diverse information not only about the readers of these nineteenth-century publications, but also about the journey of the books themselves to the place where they are currently stored, the University Library in Poznań. Among those who reached for Libelt's works and added them to their book collections were representatives of the local landed gentry and intelligentsia, as well as institutions serving the common good. It is worth noting that although the analysed books are mostly local editions, they reached not only the libraries of Greater Poland residents and organizations, but also enriched the library collections of institutions operating in Vilnius, Lviv, and Western Europe.

Keywords: Karol Libelt, 19th century, Poznań, reading, provenance research, regionalism.

W 2025 roku minęła 150. rocznica śmierci poznaniaka Karola Libelta – filozofa, działacza narodowego i politycznego, posła i publicysty (il. 1), o którym Marceli Motty, kronikarz XIX-wiecznego Poznania, pisał w swoich *Przechadzkach po mieście*: „czym był, zawdzięczał swym zdolnościom, swej pracy i swemu poświęceniu”¹. Libelt nie miał łatwego startu: po śmierci ojca, szewca z Chwaliszewa, musiał zarabiać na życie udzielaniem korepetycji; posiadał jednak umiejętności, dzięki którym osiągnął rozgłos, a pamięć o nim przetrwała do dziś. Jego życiu i twórczości poświęcono nieco tekstów, zarówno drukowanych, jak i publikowanych w internecie, ale niejedno zapewne pozostało jeszcze do odkrycia i opisanie². Jednej z takich kwestii, a mianowicie odbiorców twórczości Libelta, dotyczy niniejszy artykuł. Kto czytał dzieła filozofa? Na półkach jakich bibliotek i biblioteczek można było odnaleźć jego prace? Czy czytano go jedynie w Wielkopolsce, czy może jego teksty przekroczyły granice regionu, a jeżeli tak, to dokąd dotarły? Jaką drogę przebyły i kiedy trafiły do magazynów poznańskiej biblioteki? Na te pytania można znaleźć odpowiedź, odwiedzając magazyn Pracowni Regionalnego Zasobu Bibliotecznego (dalej: Pracownia RZB) Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, w której są gromadzone druki zwarte i ciągłe wydane na terenie Wielkopolski w latach 1801–1953. Pracownicy poświęcają uwagę również kolekcjom związanym z regionem, dlatego też w artykule pojawiają się tytuły wydane poza Wielkopolską. Wiele zgromadzonych w bibliotecznych magazynach publikacji Libelta posiada znaki proveniencyjne pozwalające poznać ich właścicieli: osoby prywatne i instytucje. Przy okazji przeglądania dzieł, które wyszły spod pióra filozofa, warto spojrzeć także na okoliczności ich powstania. W ten sposób można lepiej poznać również samego autora.

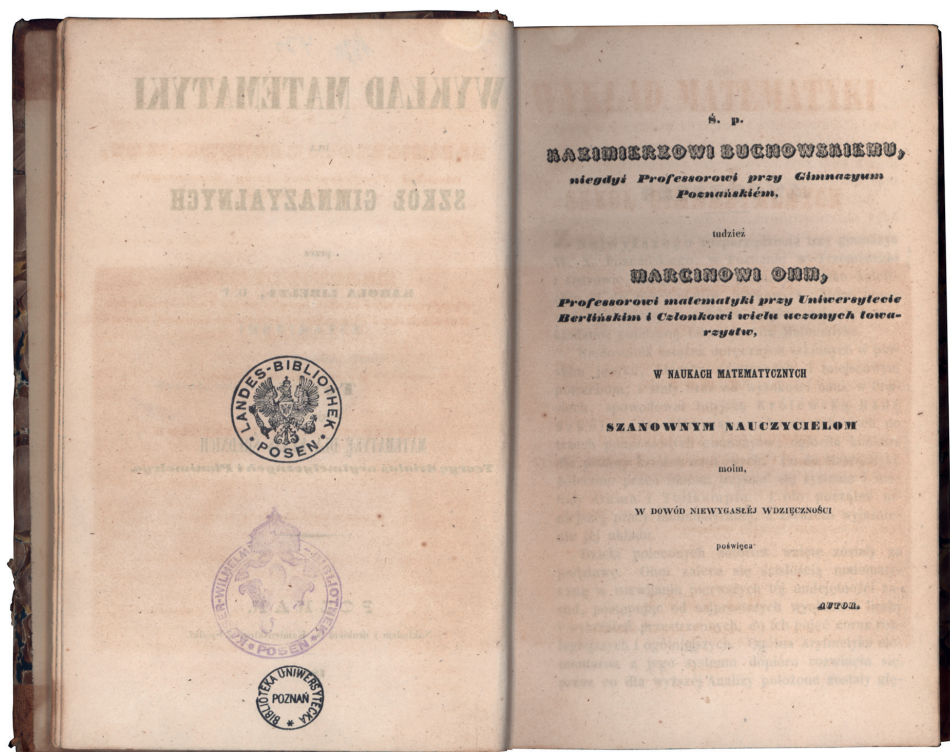
¹ M. Motty, *Przechadzki po mieście*, t. 1, Warszawa 1957, s. 344.

² Zob. Z. Grot, *Życie i działalność Karola Libelta 1807–1875*, Warszawa–Poznań 1977; A. Wojtkowski, *Karol Libelt. W 50 rocznicę śmierci*, Poznań 1925; *Karol Libelt 1807–1875*, red. Z. Grot, Warszawa–Poznań 1976 i in.

Il. 1. W. Schambacher, *Dr Carl Friedrich Liebelt* [1844–1846]

Źródło: Polona.

Il. 2. K. Libelt, *Wykład matematyki dla szkół gimnazjalnych*, Poznań 1844

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. Sm 5903.

Najstarszą pracą Libelta przechowywaną w zbiorach Pracowni RZB jest *Wykład matematyki dla szkół gimnazjalnych* (t. 1–2) (il. 2). Ta pozycja – odznaczająca się „gruntownością i jasnością” – została wydana w Poznaniu w 1844 roku nakładem i drukiem Napoleona Kamieńskiego, przyjaciela autora³. Libelt był uzdolniony w kilku dziedzinach, w tym i w matematyce, co potwierdza niezawodny Motty: „Nie tylko w językach się odznaczał, lecz przede wszystkim w matematyce, a profesor [Kazimierz – A.K.] Buchowski, u którego tylko matematyk był człowiekiem, uśmiechał się z zadowoleniem, gdy o nim czasem wspominał”⁴. Matematyka była jednym z przedmiotów, które Libelt studiował na uniwersytecie w Berlinie w latach 1826–1830, z myślą o poświęceniu się w niedalekiej przyszłości karierze nauczycielskiej. Starał się o posadę wykładowcy na Uniwersytecie Jagiellońskim, której ostatecznie nie uzyskał,

³ M. Motty, op. cit., s. 347.

⁴ Ibidem, s. 344. Kazimierz Buchowski (1784–1842) był nauczycielem w gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu, do którego chodził Libelt. Nauczyciel ten – oprócz matematyki – uczył także fizyki i logiki.

podobnie jak stanowiska w gimnazjum poznańskim. Dopiero w latach 40. XIX wieku został zatrudniony w gimnazjum Fryderyka Wilhelma, gdzie pracował jako zastępca nauczyciela. Warto zaznaczyć, że nie tylko znał się na matematyce, ale też potrafił zaciekać nią uczniów. Motty tak pisał o jednym ze swoich krewnych, uczęszczającym do wspomnianej szkoły w okresie, w którym pracował filozof: „on nieraz wspominał o tym, jak korzystnymi były lekcje Libelta i jak szczerze go szanowali uczniowie niemieccy”⁵. Libelt był zarówno praktykiem, jak i teoretykiem. To właśnie wówczas napisał wspomnianą książkę, którą zadedykował swoim nauczycielom. Jednak mimo dobrych opinii ten rozdział życia Libelta został wkrótce zamknięty, powodem była jego przeszłość – udział w powstaniu listopadowym.

Co można odczytać z egzemplarzy podręcznika przechowywanych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu? Tom pierwszy (sygn. 146586 II) to dar żony starosty krajowego, Katarzyny Wyczyńskiej (1856–) z Poznania, która w 1935 roku przekazała instytucji 112 książek w 140 tomach, co nastąpiło najprawdopodobniej po śmierci jej męża Wacława, który zmarł w tym właśnie roku⁶. Wacław Wyczyński (1853–1935), adwokat i notariusz, członek Naczelnej Rady Ludowej wybranej przez Polski Sejm Dzielnicowy w grudniu 1918 roku, pierwszy po odzyskaniu niepodległości polski starosta krajowy w Poznaniu oraz syndyk, był postacią charakterystyczną i powszechnie znaną w mieście, o czym świadczy notatka z „Kuriera Poznańskiego” (il. 3), w której przybliżono czytelnikom „sympatyczną postać sędziwego obywatela, chodzącego zawsze w czamarze i rogatywce”⁷.

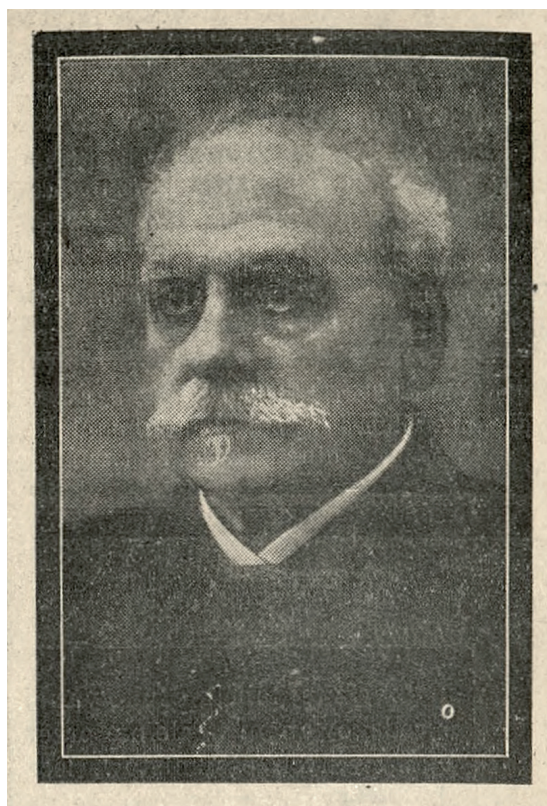
Drugi tom, opatrzonej tą samą sygnaturą, był własnością niejakiego Franciszka Degórskiego. Być może należy go identyfikować z – pochodzącym z Czacza – nauczycielem Franciszkiem Degórskim (1859–1928), od lat 80. XIX wieku mieszkającym w Poznaniu⁸. Pruska sygnatura drugiego egzemplarza (sygn. Sm 5903) podpowiada, gdzie należy szukać poprzednich właścicieli tej pozycji. Przypuszczenia potwierdzają pieczętki należące do Biblioteki Krajowej w Poznaniu (Landes Bibliothek Posen) i Biblioteki Cesarza Wilhelma (Kaiser-Wilhelm-Bibliothek Posen), poprzedniczki Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Ten egzemplarz znalazł się w księgozbiorze niemieckiej instytucji

⁵ Ibidem, s. 347.

⁶ Kartoteka ewidencji ludności miasta Poznania, s. 1233, <https://e-kartoteka.net/pl> [dostęp: 15.05.2025]; Księga akcesyjna z lat 1932–1936 (nr. od 89 do 163), Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu (dalej: ABUP).

⁷ W. Zarzycki, *Adwokaci i prawnicy Wielkopolski i Pomorza u progu niepodległości w latach 1918–1920*, „Palestra” 1991, nr 11–12 (407–408), s. 25; *Nekrolog W. Wyczyńskiego*, „Dziennik Poznański” 1935, nr 141, s. 14; *Ś.p. Wacław Wyczyński*, „Kurier Poznański” 1935, nr 279, s. 3; W. Czarnecki, *Wspomnienia architekta*, Poznań 2015, s. 197, 288.

⁸ Kartoteka ewidencji..., s. 454.

Il. 3. Wacław Wyczyński

Źródło: „Kurier Poznań” 1935, nr 279, s. 3.

nieprzypadkowo. W powstałej w 1894 roku Bibliotece Krajowej, będącej odpowiednią na potrzeby mieszkańców, którym brakowało nowoczesnej, łatwo dostępnej instytucji oferującej zróżnicowany księgozbiór, można było znaleźć wiele regionalnych pozycji. I to zarówno polskich, jak i niemieckich. W początkach XX wieku, w okresie organizowania księgozbioru Biblioteki Cesarza Wilhelma, kolekcja Biblioteki Krajowej stała się jedną z pierwszych, które zasiliły biblioteczne magazyny przy ówczesnej ulicy Rycerskiej (ob. ulica Franciszka Ratajczaka)⁹. Książka ta jest zatem w zbiorach od samego początku istnienia instytucji. Na tylnej wyklejce omawianego tytułu ktoś zamieścił zapis w języku niemieckim, informujący, że publikacja ta została przekazana z poznańskiego gimnazjum w lipcu 1846 roku. I to na razie wszystko, co wiadomo na temat losów *Wykładu matematyki*.

⁹ B. Wenzel, *Biblioteka Krajowa w Poznaniu 1894–1902*, przeł. J. Skutecki, „Biblioteka” 2017, nr 21 (30), s. 79–86.

W latach 40. XIX wieku ukazało się drukiem wiele tekstów Libelta. Oprócz podręcznika do matematyki i artykułów publikowanych na łamach poznańskich i warszawskich tytułów prasowych były to przede wszystkim dzieła filozoficzne, o których będzie mowa dalej. W tym intensywnym okresie Libelt nie tylko prowadził działalność pedagogiczną i naukową, ale też angażował się politycznie, czemu sprzyjała atmosfera lat 40. XIX wieku. Rok 1846 przyniósł nieudane powstanie, które dla wielu zakończyło się więzieniem, w tym dla Libelta, jednego z czołowych polityków mającej się ukształtować naczelnej władzy cywilnej. Do momentu przeprowadzenia procesu przebywał w więzieniach w Poznaniu, Sonnenburgu k. Kostrzyna nad Odrą i berlińskim Moabicie, przez co nie mógł wspierać najbliższych, żony Marii z Szumanów i czworga małych dzieci. W tym trudnym czasie mógł jednak liczyć na przyjaciół, księgarzy i wydawców – Napoleona Kamieńskiego i Jana Konstantego Żupańskiego, którzy wyszli z pomysłem wydania drobniejszych prac Libelta, by pomóc rodzinie więźnia. W 1846 roku ukazał się *Felieton polityczno-literacki* (sygn. 163031 II). Tytuł ten otwiera listę odbiorców dzieł Libelta pochodzących z kręgu wielkopolskiego ziemianstwa. Pierwsza w tym gronie jest rodzina Turnów z Objezierza w powiecie obornickim, której charakterystyczną pieczętkę można odnaleźć na odwrocie strony tytułowej. Początki objezierskiej biblioteki sięgają końca XVIII wieku i działalności Anieli z Kwileckich Węgorzewskiej. Z jej inicjatywy wzniesiono nowy pałac, założono park, zapoczątkowano gromadzenie dzieł sztuki i obiektów archeologicznych oraz tworzenie księgozbioru, w którego skład wchodziły głównie pozycje historyczne. W 1926 roku zasób liczył 5 tys. tomów¹⁰. W roku wydania *Felietonu...* z książki poznańskiego filozofa mogły korzystać trzy pokolenia Turnów – Adam (1775–1851), dawny szwoleżer z czasów napoleońskich i pamiętnikarz, jego syn Wincenty (1803–1868) wraz z żoną Heleną z Kwileckich (1807–1874), prowadzącą znany na całą Wielkopolskę salon literacki, i najstarszy z ich potomków, osiemnastoletni Hipolit (1828–1897). Dla trojga jego młodszego rodzeństwa były to raczej tematy jeszcze zbyt poważne. Wspomnieć też trzeba, że senior rodu, Adam – w przeciwieństwie do postępowo nastawionej synowej – pałał do Libelta i skupionego wokół niego środowiska żywą niechęcią. Nie ostatni to będzie dowód na to, że oprócz literatury francuskiej, angielskiej czy niemieckiej wielkopolscy ziemianie śledzili również lokalne nowinki wydawnicze. Księgozbiór objezierski, podobnie jak inne ziemiańskie kolekcje biblioteczne, a raczej to, co udało się uratować przed zniszczeniem w niełatwym okresie II wojny światowej i lat powojennych, trafił do zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Transport tysięcy książek do Poznania odbywał się w ramach akcji zabezpieczania księgozbiorów, na której czele stanął dyrektor instytucji

¹⁰ A. Kwilecki, *Ziemianstwo wielkopolskie*, Poznań 1998, s. 376, 386.

Aleksander Birkenmajer¹¹. Już w maju 1945 roku w Objezierzu przygotowano do przewiezienia 20 skrzyń, w których znalazło się ponad 5 tys. książek i ponad 800 broszur, a wśród nich m.in. prace Libelta¹².

Felieton... to niejedyna publikacja powstała w czasie pobytu Libelta w miejscu odosobnienia. Otrzymał zgodę na pracę w murach więzienia, chętnie chwycił za pióro. Wspominał o tym w jednym z listów do żony:

[...] kontent jestem i z tego, bo przynajmniej ducha mego czynnie będę mógł zatrudnić. Najokropniejszym było dla mnie to marne zabijanie czasu bez żadnej produkcji ducha, to tępienie sił jego przez tak długą nieczynność. Odtąd o wiele znośniejsze będzie więzienie moje, bo w czasach pracy umysłowej zapomnę o tym, co ciało krępuje¹³.

Czasu w więzieniu zatem nie marnował. Spod jego ręki wyszła wówczas *Dziewica Orleańska*, opowiadanie z czasów francuskich oparte na pracach współczesnych Libeltowi historyków, do którego materiałów dostarczył mu Żupański, wydawca wielu jego prac. Tekst Libelta przemawiającego do rodaków zza krat miał nieść nadzieję i pobudzać do czynu. Ostatecznie spotkał się z entuzjazmem czytelników, którzy szybko wykupywali kolejne pojawiające się nakłady¹⁴. W Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu znajdują się dwa wydania tego tytułu, każde w dwóch egzemplarzach (z proveniencjami!). Pierwsze opublikowano w 1847 roku, drugie natomiast w roku 1852.

Starsze wydanie (sygn. 179707 II) to dublet pochodzący ze zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie, instytucji utworzonej w 1912 roku staraniem adwokata Tadeusza Wróblewskiego „w celu korzyści ogólnej, naukowej i oświatowej”¹⁵. Książka ta została przekazana w 1935 roku – wraz z innymi tytułami – Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu, której pracownicy w dwudziestolecie międzywojennym zajęli się polonizacją księgozbioru, dostosowując go do potrzeb studentów i wykładowców Uniwersytetu Poznańskiego¹⁶.

Historia drugiego egzemplarza (sygn. 187156 II) jest związana z instytucją działającą na przeciwnym krańcu Europy. Chodzi o Bibliotekę Szkoły

¹¹ Więcej o akcji zabezpieczania księgozbiorów zob. R. Nowicki, *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemia zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań 2006.

¹² Ibidem, s. 171–172.

¹³ Z. Grot, op. cit., s. 98.

¹⁴ Ibidem, s. 99.

¹⁵ Księga akcesyjna z 1935 roku, ABUP; S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie 1912–1931*, Wilno 1934, s. 2.

¹⁶ Księga akcesyjna z 1935 roku, ABUP.

Narodowej Polskiej w Batignolles. Ta ważna dla polskiej emigracji polistopadowej instytucja powstała w 1842 roku. W szczytowym okresie rozwoju jej nauczyciele udzielali lekcji ponad 300 uczniom, którzy nie tylko uczyli się języka, literatury i historii polskiej, ale też brali udział w różnych ćwiczeniach z zakresu wojskowości, by w przyszłości ułatwić tworzenie kadry dla odradzającej się ojczyzny¹⁷. Przez kilka lat fundusze na działalność szkoły zapewniał rząd francuski. Instytucję wspierali jednak przede wszystkim rodacy przebywający na emigracji, jak również ci zamieszkujący ziemie polskie. Podobnie było z biblioteką, do której z wielu stron docierały pieniądze na zakup książek, a także same publikacje czy nawet całe księgozbiory. W tworzeniu biblioteki udział mieli też autorzy i wydawcy nadsyłający swoje prace. W 1872 roku biblioteka liczyła ponad 22 tys. tomów. Po dwóch latach jednak, ze względu na problemy finansowe, sprzedano dotychczasową siedzibę. Z powodu braku miejsca w nowym gmachu rozpoczęto poszukiwania innej lokalizacji dla książek. W 1874 roku przewieziono je do Kórnika, gdzie zaopiekował się nimi Jan Działyński. Kolekcja mieszcząca się w 134 skrzyniach przeleżała w kórnickim majątku do 1925 roku, w którym przekazano ją do Warszawy. W latach 30. XX wieku 433 tomy trafiły z Biblioteki Narodowej w Warszawie do Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, by uzupełnić jej księgozbiór¹⁸. Wśród nich znalazło się wiele druków wielkopolskich, które niejako powróciły do domu – również ten konkretny tytuł autorstwa Libelta.

Wydanie z 1852 roku reprezentują także dwa egzemplarze (sygn. 112095 II, 138736 II). Należały one do prywatnych biblioteczek poznaniaków – Jana Rymarkiewicza (1811–1889) i rodziny Rzepeckich. Pierwszy z właścicieli to nauczyciel gimnazjum św. Marii Magdaleny, którego księgozbiór, zasobny w dzieła z zakresu literatury polskiej i krytyki literackiej, został zakupiony przez Bibliotekę Uniwersytecką w 1922 roku¹⁹. Było to ponad 500 woluminów, wśród których znalazły się dwie prace Libelta²⁰. Rymarkiewicz, o kilka lat młodszy od Libelta, również studiował w Berlinie, m.in. filozofię, która często stawała się tematem towarzyskich dyskusji. Zapewne brał w nich udział sam Libelt, będący częstym gościem w domu Rymarkiewiczów przy ulicy Wielkie Garbary w Poznaniu (ob. ulica Garbary)²¹. Poza tym przez krótki czas

¹⁷ A. Jazdon, „Zaginione” kolekcje w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu na przykładzie Biblioteki Batignolskiej, w: *Dziedzictwo utracone – dziedzictwo odzyskane*, red. A. Kamler, D. Pietrzakiewicz, Warszawa 2014, s. 262–263.

¹⁸ Ibidem, s. 267.

¹⁹ S. Vrtel-Wierczyński, *Biblioteka Uniwersytecka 1919–1929*, w: *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, red. S. Wierczyński, Poznań 1929, s. 98.

²⁰ Księga akcesyjna z 1922 roku (nr. od 16687 do 17199), ABUP.

²¹ M. Wróblewski, *Jan Rymarkiewicz dziewiętnastowieczny humanista*, Toruń 2006, s. 13–14.

pracowali razem w gimnazjum Fryderyka Wilhelma w Poznaniu. Wspólne zainteresowania, współpraca na kilku polach, w końcu prywatne towarzyskie relacje – nie dziwi zatem fakt, że książka Libelta trafiła na półkę biblioteczną Rymarkiewicza.

Drugi egzemplarz znalazł się wśród 159 tytułów przekazanych Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu przez Annę Rzepecką (1868–?), dzięki której w 1932 roku do instytucji trafiło łącznie ok. 400 tomów „różnorodnego zakresu naukowego”²². Ofiarodawczyni wywodziła się z poznańskiej rodziny księgarzy i wydawców związanych ze słowem zarówno drukowanym, jak i pisanym, zaangażowanych w działalność społeczną. Tytuł ten zawiera wpisy własnościowe, choć niezwiązane z samymi Rzepeckimi. Książka była dowodem przyjaźni z niejakim Jankowskim, który podarował ją „na pamiątkę przyjacielowi Samulskiemu”. Nowy właściciel złożył swój podpis na stronie tytułowej.

Przebywający w więzieniu Libelt, mając możliwość pracy naukowej, poświęcił się jej bez reszty. Oprócz *Dziewicy Orleańskiej* kontynuował pisanie dwóch tomów *Filozofii i krytyki*, o których będzie mowa w dalszej części artykułu. O swojej działalności wspominał w jednym z listów do żony:

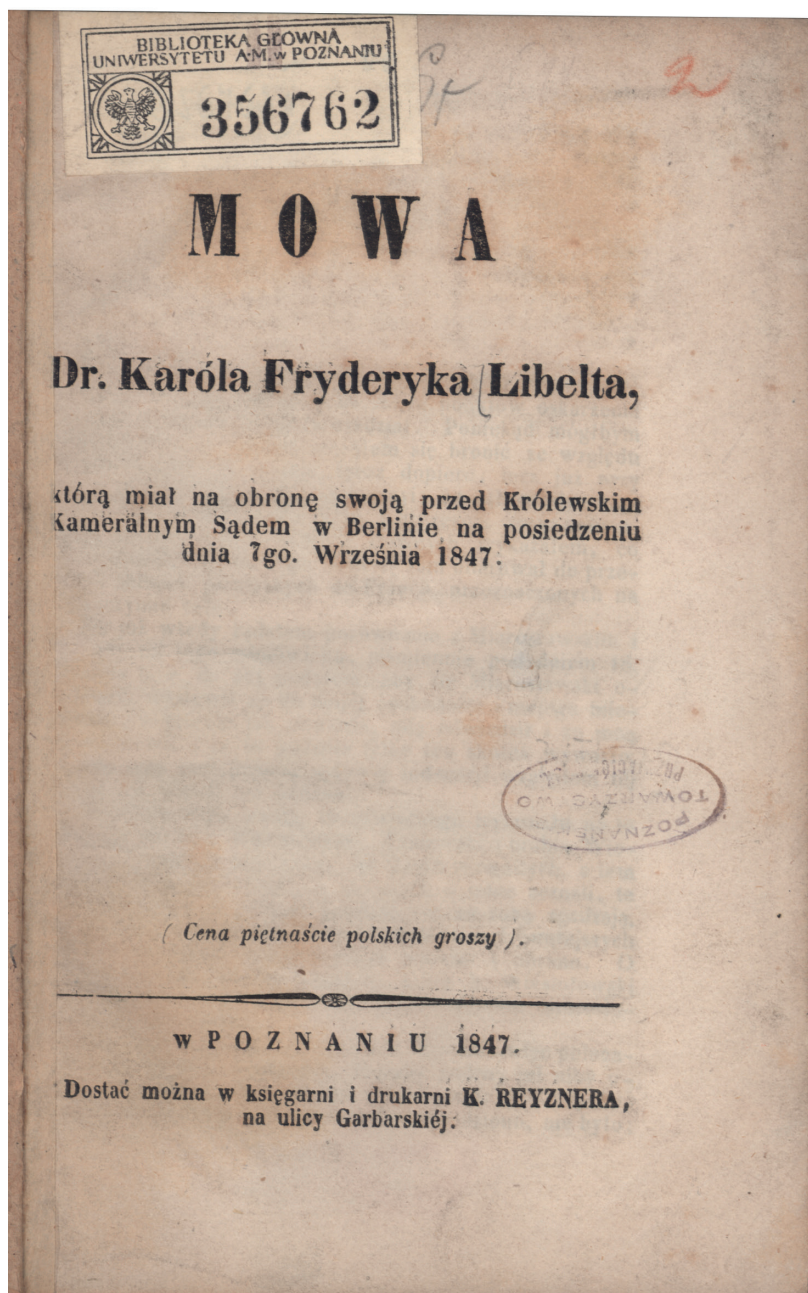
Dzień mi dość prędko schodzi na zatrudnieniu piśmiennym. Jużem trzy libry papieru zapisał i dziwię się sam, jak człowiek z niczego wysnuwać może tyle myśli. Cieszę się z niejednego świeżego, nowego pomysłu i z odkryć na tym nieprzejrzanym oceanie wiedzy i myślenia. Przy tem zatrudnieniu nie czuję przykrości więzienia i stałem się obojętnym na to, że się wysłuchania doczekać nie mogę²³.

W lutym 1847 roku Libelt trafił do berlińskiego Moabitu, gdzie wraz z innymi konspiratorami oczekiwał na proces, który rozpoczął się w sierpniu. Miesiąc później zabrał głos w swojej obronie. Przemówienie przekształciło się w wywód, podczas którego na plan pierwszy wysunięta została sprawa narodowa²⁴. Mowa ta ukazała się drukiem jeszcze w tym samym roku (il. 4). Na egzemplarzu przechowywanym w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu (sygn. 356762 II) widoczna jest pieczętka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, jednej z najważniejszych polskich instytucji czasów zaborów, namiastki uniwersytetu, w ramach której działały wydziały naukowe, muzeum

²² Księga akcesyjna z 1932 roku (nr. od 2341 do 2500), ABUP; *Sprawozdanie Dyrekcji Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu za rok akademicki 1932/33*, Poznań 1933, s. 22.

²³ Z. Grot, op. cit., s. 100.

²⁴ Ibidem, s. 105.

Il. 4. K. Libelt, *Mowa dr. Karóla Fryderyka Libelta, którą miał na obronę swoją przed Królewskim Kamerálnym Sądem w Berlinie na posiedzeniu dnia 7go Września 1847*, Poznań 1847

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. 356762 II.

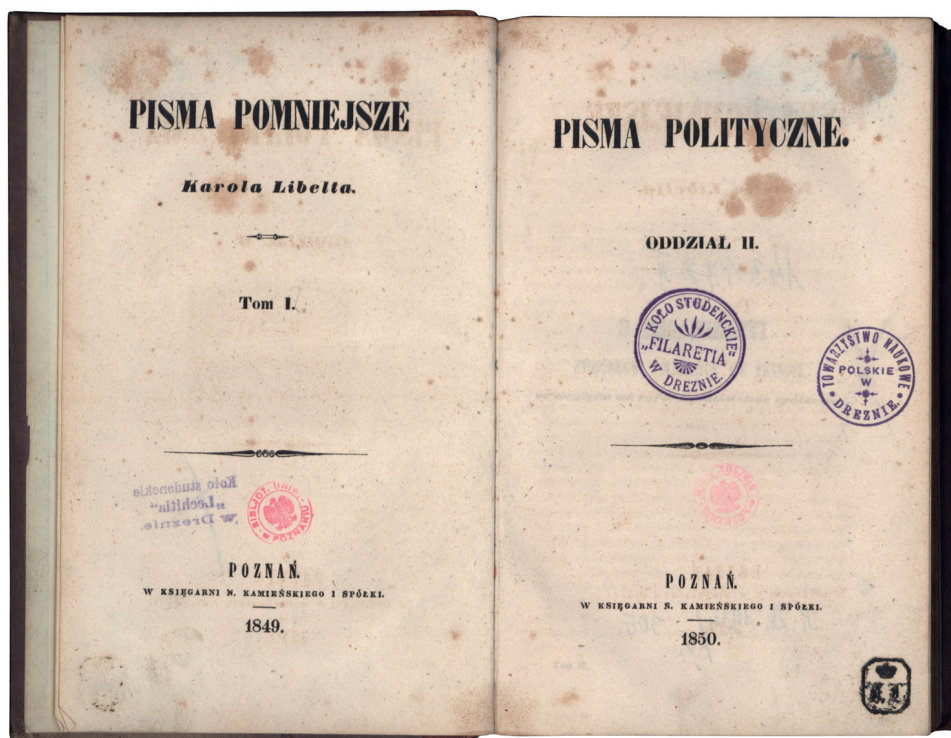
i biblioteka. Libelt czynnie uczestniczył w życiu organizacji, będąc nie tylko jej współzałożycielem, ale i prezesem w latach 1868–1875²⁵.

Ostatecznie sąd wydał surowe wyroki, skazując ponad stu spiskowców na kary więzienia, także dożywocia, konfiskatę majątku i kary śmierci, część uniewinniono. Wkrótce większość z nich odzyskała wolność dzięki wydarzeniom roku 1848. Libelt powrócił do rodziny i codziennej pracy, choć nie porzucił aktywności na polu spraw narodowych – włączył się aktywnie w wydarzenia Wiosny Ludów i działalność polityczną jako poseł w Berlinie. W niełatwym okresie przełomu lat 40. i 50. XIX wieku znalazł czas na pracę naukową, czego efektem było ukazanie się w latach 1848–1850 nakładem Żupańskiego trzech tomów *Filozofii i krytyki*, a u Kamińskiego w latach 1849–1851 sześciu tomów *Pism pomniejszych*. Te ostatnie – mimo że stanowią zbiór opublikowanych już wcześniej tekstów Libelta, recenzji, artykułów i rozpraw – również znalazły swoich odbiorców. Tytuł trafił na półki bibliotek prywatnych, organizacyjnych i instytucjonalnych.

W Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu znajduje się kilka egzemplarzy tomów *Pism pomniejszych*. Zaledwie jeden komplet (sygn. Ag 60960) stanowi całość, choć nie do końca. Spośród sześciu tomów wyróżnia się wolumin piąty – posiada on znak własnościowy informujący, że książka należała do niejakiego Rogalińskiego. Właściciel pozostałych podpisał się jedynie w tomie pierwszym, ale niestety ze względu na nieczytelny zapis trudno stwierdzić, jak brzmiało jego nazwisko. Całość trafiła do Biblioteki Uniwersyteckiej w 1918 roku. Tomy tworzące kolejną całość (sygn. 143172 II) pochodzą z różnych źródeł. Tom pierwszy (*Pisma polityczne. Oddział I*) należał do biblioteki majątku rodziny Żółtowskich w Niechanowie w powiecie gnieźnieńskim. Ukazał się na rynku wydawniczym w 1849 roku, gdy właścicielem dóbr niechanowskich był od niedawna Franciszek Żółtowski (1818–1894), który odznaczał się szerokimi horyzontami i wrażliwością społeczną – blisko współpracował z bł. Edmundem Bojanowskim i, podobnie jak Libelt, wysuwał w pisanych przez siebie artykułach propozycje modernizacji stosunków pracy na wsi. O pochodzeniu tego konkretnego egzemplarza świadczy owalna pieczęć znajdująca się na stronie tytułowej.

Z tomu drugiego (*Pisma polityczne. Oddział II*) (il. 5) i trzeciego (*Rozprawy Naukowe*) korzystali członkowie studenckich organizacji skupiających młodych Polaków studiujących w Dreźnie na tamtejszej politechnice, o czym świadczą pieczęćki pozostawione na kartach prac filozofa. Środowiska te umożliwiały prowadzenie pracy samokształceniowej i wychowawczej, w czym pomocne były biblioteczki organizacyjne. Zgromadzone w nich

²⁵ A. Pihan-Kijasowa, *Poczet członków Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857–2007*, Poznań 2008, s. 263.

Il. 5. K. Libelt, *Pisma pomniejsze*, t. 1: *Pisma polityczne. Oddział II*, Poznań 1849–1850
Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. 143172 II.

książki i czasopisma nie tylko zapewniały kontakt z językiem ojczystym, ale też ułatwiały pisanie prac i przygotowywanie wystąpień wygłaszanych na zebraniach²⁶. Większość środków finansowych przeznaczano na wynajem pomieszczeń, w których zamierzano przechowywać księgozbiory, dlatego też w celu pozyskania nowości, zwracano się do autorów, księgarzy i innych. Wśród darczyńców znaleźli się m.in.: Jan Konstanty Żupański, Jan Działyński i Józef Ignacy Kraszewski²⁷.

Drezdeńscy czytelnicy Libelta należeli do Koła Studenckiego „Filaretia”, Towarzystwa Naukowego Polskiego (powstałego w 1892 roku) i Koła Studenckiego „Lechitia” (założonego w 1893 roku). To ostatnie było „grupą dość liczną i nie najgorzej zagospodarowaną”²⁸. W semestrze zimowym 1897/1898

²⁶ W. Molik, *Polskie peregrynacje uniwersyteckie do Niemiec 1871–1914*, Poznań 1989, s. 165.

²⁷ Ibidem, s. 166.

²⁸ A. Karbowski, *Młodzież polska akademicka za granicą 1795–1910*, Kraków 1910, s. 153.

należało do niego 21 członków zwyczajnych, 1 nadzwyczajny, 9 biernych (byłych) i 4 czytelników, którzy mogli korzystać w bibliotece z 806 tomów i 11 czasopism. Po czterech latach działalność koła zawieszono decyzją senatu politechniki, czego powodem było niewzięcie udziału przez członków stowarzyszenia w uroczystości zorganizowanej z okazji cesarskich urodzin. Ostatecznie organizacja została rozwiązana decyzją władz uczelni w 1899 roku²⁹.

Jak do Drezna trafiły prace Libelta, tego – niestety – nie wiadomo, ale ich historia ma ciąg dalszy, o czym można przeczytać w księgach akcesyjnych Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Oba tomy trafiły po raz kolejny do bibliotecznego magazynu w latach 30. XX wieku³⁰. Tom pierwszy został przekazany wraz z 15 innymi przez dr Michalinę Krzyżanowską (1884–?), pochodzącą z Nowego Sącza nauczycielkę (profesorkę, jak odnotowano w „Kartotece ewidencji ludności miasta Poznania”), która w 1920 roku przeniosła się z Warszawy do Poznania. Od 1927 roku mieszkała przy ulicy Jana i Jędrzeja Śniadeckich³¹. Uczyla języka francuskiego i polskiego w poznańskich szkołach, m.in. w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. Berge-
ra przy ulicy Strzeleckiej oraz ośmioklasowym Żeńskim Gimnazjum Humanistycznym Zgromadzenia Sióstr Urszulanek, zlokalizowanym przy Wałach Leszczyńskiego (ob. al. Niepodległości)³².

Tom czwarty (*Pisma krytyczne*, t. 1) należał do Bronisława Schwanitz-Szwantowskiego, urodzonego w Toruniu, mieszkającego w Krakowie, a od 1919 roku w Poznaniu, właściciela kamienic, członka honorowego Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, który w 1920 roku tej właśnie instytucji przekazał budynek sąsiadujący z jej siedzibą przy ulicy Seweryna Mielżyńskiego, pod nr. 20³³. Kolejne dwie części, współoprawne, piąta i szósta, uzupełniały zbiory Biblioteki Pedagogicznej Rawskiej.

Pod trzecią sygnaturą (sygn. 230519 II) zainteresowani odnajdą kolejne egzemplarze tomów drugiego i trzeciego, które należały do innego wielkopolskiego ziemianina, a mianowicie Zygmunta Czarneckiego (1823–1908), właściciela Gogolewa, Ruska i Dobrzycy, znanego kolekcjonera (il. 6), który

²⁹ Ibidem, s. 154.

³⁰ Księga akcesyjna z lat 1932–1936 (nr. od 304 do 319), ABUP.

³¹ Kartoteka ewidencji..., s. 244.

³² Z. Zagórowski, *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, Lwów 1924, s. 270–271; idem, *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, R. 2, Lwów 1926, s. 224, 229.

³³ A. Pihan-Kijasowa, op. cit., s. 372; Kartoteka ewidencji..., s. 816; F. Kaczmarek, *165 lat działalności społecznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, w: *Społeczny wymiar działalności towarzystw naukowych*, red. I. Hofman, J. Błażejowski, A. Kansy, Warszawa 2023, s. 181.

Il. 6. Zygmunt hr. Czarnecki

Źródło: „Tygodnik Ilustrowany” 1914, nr 21, s. 406.

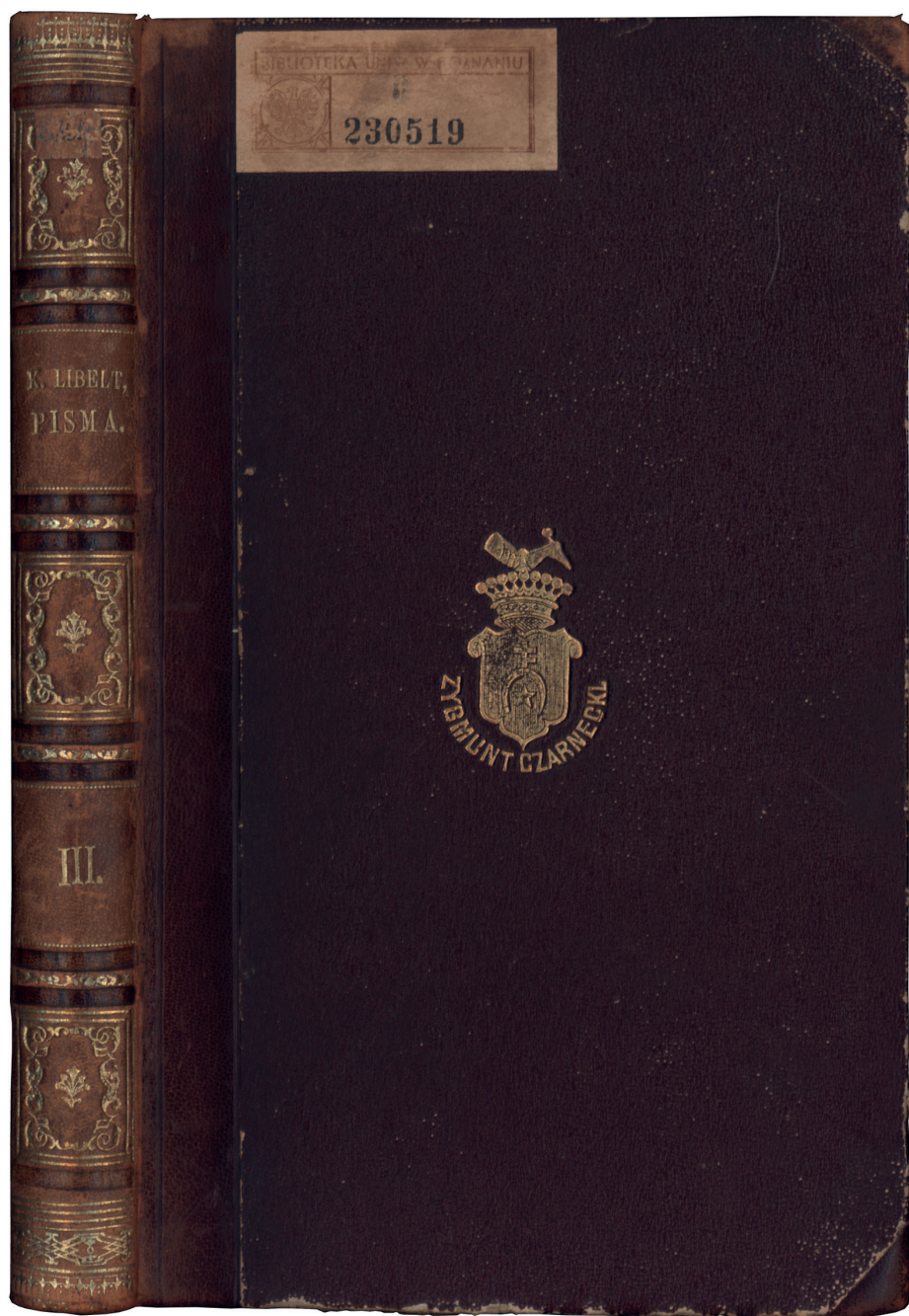
zamawiał dla swych książek charakterystyczną oprawę zdobioną superekslibri-sem³⁴. „Daleki od życia politycznego – oddał się z całem zamiłowaniem gromadzeniu zabytków dawnej kultury naszej” – pisano w jednym z czasopism³⁵. Wśród obiektów, które kolekcjonował, wyróżniały się zbiory numizmatyczne i „arcybogata w rzadkie druki biblioteka”. Prace Libelta do rzadkich druków nie należały, ale oprócz dzieł z XV, XVI i XVII wieku, druków dotyczących sporów religijnych epoki nowożytnej, pierwszych wydań dzieł polskich poetów, publikacji pozyskiwanych dzięki znajomościom w środowisku antykwarycznym – hrabia kupował również książki nowsze, ukazujące się, co ilustruje przykład Libelta, na lokalnym rynku wydawniczym. Czarnecki nie tylko zbierał ciekawe tytuły. „Pierwsza lepsza książka poświadczyć może o tem, jak bardzo miłował senior Czarnecki stare księgi, jak dalece dbał o ich konserwację. Całą niemal bibliotekę oprawił w pergamin i ozdobił pięknym złotym ex-librysem, przedstawiającym herb Czarneckich”³⁶ – pisał we wspomnieniu o zmarłym kolekcjonerze dr Karol Badecki. Czarnecki przesyłał książki do Krakowa, gdzie zajmowała się nimi artystyczna pracownia intrologatorska E. Schrotta (il. 7). Dodatkowo spod pióra hrabiego wyszły inwentarz i katalog kartkowy, które miały ułatwić korzystanie z księgozbioru. Dzięki jego pracy „katalog kartkowy, sporządzony wedle wszelkich obowiązujących zasad bibliotekarskich, obfituje w liczne dopiski bibliograficzne, które informują bądź o rzadkości danego dzieła, bądź kreślą jego pochodzenie”³⁷. Po śmierci kolekcjonera rodzina, chcąc zabezpieczyć zbiory, sprzedała najcenniejszą część księgozbioru, obejmującą druki XVI- i XVII-wieczne, Bibliotece Baworowskich we Lwowie, by

³⁴ A. Kosiński, *Dzieje wybranych księgozbiorów ziemiańskich. (Z okazji wystawy exlibrisów)*, „Zeszyty Wiejskie” 2015, t. 21, s. 230–231.

³⁵ K. Badecki, *Biblioteka Zygmunta hr. Czarneckiego*, „Tygodnik Ilustrowany” 1914, nr 21, s. 406.

³⁶ Ibidem, s. 407

³⁷ Ibidem.

Il. 7. K. Libelt, *Pisma pomniejszych*, t. 1, Poznań 1849–1850. Oprawa z superekslibrisem należącym do Zygmunta Czarnieckiego

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. 230519 II.

stała się ona własnością całego narodu i służyła badaczom „do rozświecenia niejednej ciemnej karty w dziejach literatury i kultury polskiej”. Już wcześniej hrabia udostępniał swój księgozbiór i „z ochotą wszystkim szedł z pomocą, czy to służąc wskazówkami i objaśnieniami, czy nawet wypożyczeniem książek”³⁸.

Pod tą samą sygnaturą znajdują się jeszcze tom czwarty i współoprawny z nim tom piąty (*Pisma krytyczne*, t. 1 i 2). Ten egzemplarz również przypomina o pruskich początkach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, posiada bowiem pieczęć Towarzystwa Historycznego Prowincji Poznańskiej (Historische Gesellschaft für die Provinz Posen), choć akcesja wskazuje, że publikacja znalazła się w zbiorach bibliotecznych dopiero w 1950 roku. Być może jest to świadectwo historycznych zawirowań, które nie omijały także książek. Towarzystwo powstało w 1885 roku z inicjatywy pracowników archiwum państwowego w Poznaniu (Staatsarchiv Posen). Podlegało władzom lokalnym, a stanowisko przewodniczącego zajmował naczelny prezes prowincji. Organizacja gromadziła zbiory związane z regionem. Na początku XX wieku księgozbiór trafił do powstającej Biblioteki Cesarza Wilhelma.

Z 1854 roku pochodzi wydanie *Estetyki, czyli umnictwa pięknego*. Dzieło ukazało się w Petersburgu i Mohylewie nakładem petersburskiego księgarza i wydawcy Bolesława Maurycego Wolffa. W magazynie Pracowni RZB znajdują się po dwa egzemplarze trzech części tego tytułu, a w każdej z nich można odnaleźć kolejne znaki własnościowe. I znów, podobnie jak w poprzednich przypadkach, całość tworzą tomy pochodzące z różnych bibliotecznych półek. Jeden z egzemplarzy *Tomu I. Części ogólnej* (sygn. 177249 II) należał przynajmniej do dwóch osób – księży Marcina Kochańskiego i Stanisława Szabelskiego. Zanim trafił do Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, znalazł się w Bibliotece Raczyńskich jako dublet. Drugi egzemplarz (sygn. 148098 II) to kolejny już przykład zainteresowania wielkopolskich ziemian twórczością lokalnych autorów (il. 8). Tom ten bowiem był własnością Stefana Chłapowskiego (1835–1884) z Bonikowa w powiecie kościańskim (il. 9). Na wyklejce zachowała się naklejka księgarska sklepu z książkami, nutami i sztuką ze Szczecina: „A. Cartellieri Buch- Musikalien- und Kunst-Handlung Stettin, Rossmarkt 13”.

Tom II. Część I i Tom II. Część II były częścią księgozbioru Biblioteki im. Wróblewskich i jako dublety zostały przekazane Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu w latach 30. XX wieku (sygn. 177249 II) oraz księgozbioru Biblioteki Gimnazjum w Kaliszu (sygn. 148098 II), skąd do zbiorów poznańskiej instytucji trafiły w 1922 roku (il. 10). Uwagę zwraca odręczna dedykacja, która okazuje się wpisem samego Libelta. Skreślił on w Czeszewie, gdzie wówczas mieszkał, kilka słów: „Kochanemu Janowi w dowód przyjaźni od autora”. Miało

³⁸ Zygmunt hr. Czarnecki i jego zbiory, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1907, nr 4, s. 621.

Il. 8. K. Libelt, *Estetyka, czyli umniactwo piękne. Tom I. Część ogólna*, Petersburg 1854

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. 148098 II.

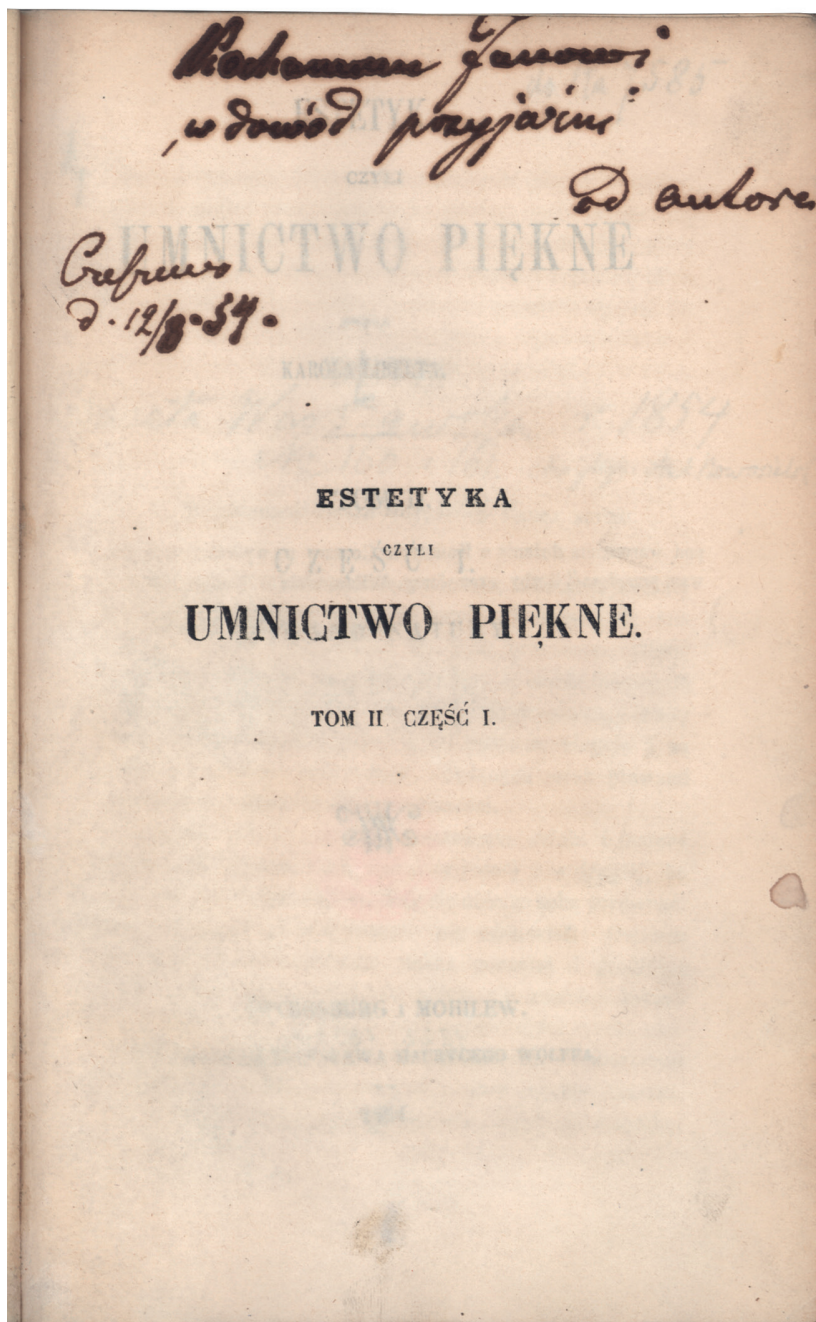

Il. 9. Stefan Chłapowski (1835–1884)

Źródło: D. Chłapowski, *Chłapowscy. Kronika rodzinna*, Warszawa 1998, s. 139.

to miejsce w sierpniu 1854 roku, a więc w roku wydania książki. Zajmując się gospodarką, mierząc się z różnymi problemami i zmęczeniem, Libelt zdołał przygotować część pierwszą *Estetyki* do ponownego wydania i ukończyć dwa kolejne tomy. Latem 1854 roku rozesłał gotowe już egzemplarze swoim przyjaciołom, m.in. Rymarkiewiczowi³⁹.

³⁹ Z. Grot, op. cit., s. 170. Najprawdopodobniej jednak ten egzemplarz należał nie do Rymarkiewicza, ale do innego znajomego Libelta o tym samym imieniu.

Il. 10. K. Libelt, *Estetyka, czyli umnictwo piękne. Tom II. Część I*, Petersburg 1854

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. 148098 II.

Z lat 60. XIX wieku pochodzą trzy rozprawy Libelta, z których dwie opublikowano poza Poznaniem. W 1866 roku wydano drukiem tekst pt. *Dwaj bracia Śniadeccy*, który autor odczytał 12 stycznia na spotkaniu Koła Towarzyskiego Poznańskiego. Był to pierwszy z serii dziewięciu wykładów zorganizowanych w tym roku przez działające od kilkunastu lat w Poznaniu towarzystwo. Wykłady odbywały się w ogrzanej i oświetlonej sali w pałacu Działyńskich, przekazanej na cele towarzystwa przez hr. Działyńską⁴⁰. Członkami organizacji było wielu ziemian, wśród których znaleźli się także Wincenty i Hipolit Turno z Objezierza⁴¹. Nie wiadomo, czy dotarli na prelekcję, ale tematem byli zainteresowani, ponieważ praca Libelta trafiła do ich prywatnej biblioteki w objezierskim majątku.

Marceli Motty, kreśląc życiorys Libelta w *Przechadzkach po mieście*, wspominał o jego naukowym wyjeździe do Galicji w 1869 roku, na zaproszenie lwowskiego Towarzystwa Literacko-Naukowego. Podczas podróży

wszędzie przyjmowano go jako człowieka, którego zasługi były znane, a uroczystości i obchody, jakie mu we Lwowie zgotowano, były dowodem, że bez różnicy miejsca naród nasz uznaje zawsze i szanuje ludzi, którzy pracę i poświęcenie dla jego sprawy za główny swój obowiązek uważają⁴².

W wystąpieniach Libelt poruszał kwestie związane z astronomią, którą się wówczas interesował, a pokłosem galicyjskiej wyprawy była publikacja wydana we Lwowie pt. *O kometach i gwiazdach spadających. Wykład popularny wedle odczytu mianego we Lwowie w kwietniu 1869 r.* (sygn. 176235 I) z dołączoną ilustracją ukazującą podobiznę pogrążonego w myślach doktora Libelta (il. 11). Jest to druga pozycja, która znalazła się w zbiorach biblioteki Szkoły Polskiej w Battignolles. Również w Galicji, a konkretnie w Krakowie, w tym samym roku opublikowano *Karola Libelta rozprawy o odwadze cywilnej, miłości ojczyzny, wychowaniu ludów* (sygn. 1624939 I) (il. 12). Trzy teksty powstałe w latach 40. XIX wieku były później wielokrotnie wydawane. Edycję z 1869 roku przygotowano „na rzecz pomnika Adama Mickiewicza, Zygmunta Krasińskiego i Juliusza Słowackiego [...] za pozwoleniem autora”, o czym zainteresowani mogli przeczytać więcej we wstępie od wydawcy. A chodzi o wzniesienie w Krakowie pomnika Mickiewicza, któremu towarzyszyć mieli według ówczesnej koncepcji także Słowacki i Krasiński⁴³. Wydane w Krakowie rozprawy również w Poznaniu znalazły

⁴⁰ „Rocznik Koła Towarzyskiego w Poznaniu na rok 1867”, s. 6.

⁴¹ Ibidem, s. 32.

⁴² M. Motty, op. cit., s. 351.

⁴³ *Karola Libelta rozprawy o odwadze cywilnej, miłości ojczyzny, wychowaniu ludów*, Kraków 1869.

Il. 11. K. Libelt, *O kometach i gwiazdach spadających. Wykład popularny wedle odczytu mianego we Lwowie w kwietniu 1869 r.*, Lwów 1869

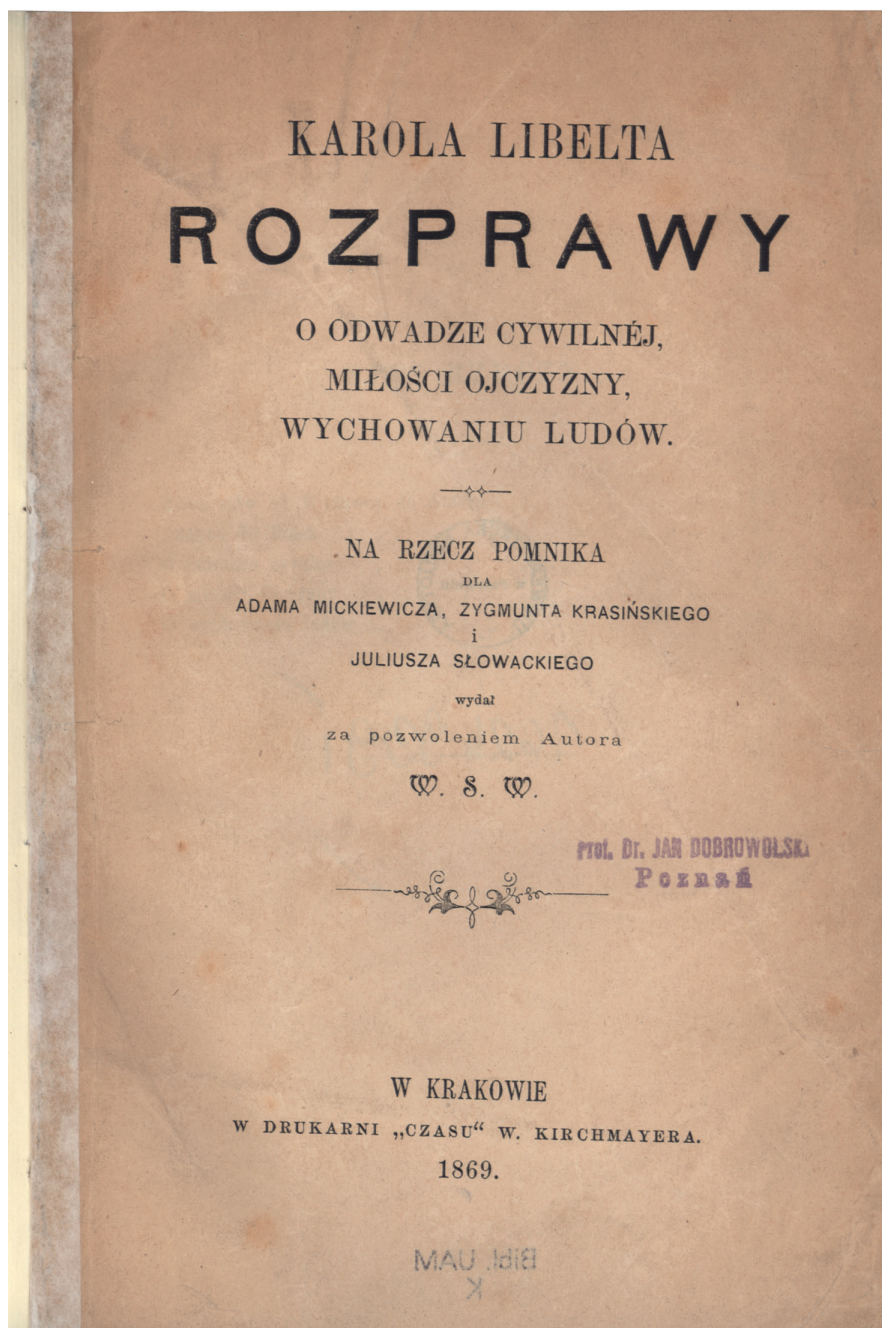
Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. 176235 I.

czytelników, choć akurat ten, do którego należał egzemplarz znajdujący się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu, pochodził z zaboru austriackiego. Był nim botanik, profesor Jan Dobrowolski, który w 1925 roku zamieszkał w Poznaniu i tu objął nowo utworzoną Katedrę Botaniki i Uprawy Roślin Lekarskich na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Poznańskiego. W latach 30. XX wieku był dziekanem tego wydziału⁴⁴. Podobnie jak Libelt Dobrowolski też należał do Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁴⁵.

Należy w końcu wspomnieć o pracach filozoficznych Libelta, które były chętnie czytane, o czym świadczą ich kolejne wznowienia. Libelt filozofią „zajmował się z zapalem” w czasie studiów – brał udział w wykładach Hegla, zdobył nagrodę za rozprawę konkursową i obronił z sukcesem rozprawę doktorską z tej właśnie dziedziny. Celem jego rozważań było stworzenie systemu

⁴⁴ Kartoteka ewidencji..., s. 35; A. Dzieczkowski, *Dobrowolski Jan Marian (1886–1958)*, w: *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa 1981, s. 150.

⁴⁵ A. Pihan-Kijasowa, op. cit., s. 132.

Il. 12. K. Libelt, *Rozprawy o odwadze cywilnej, miłości ojczyzny, wychowaniu ludów*, Kraków 1869

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. 1624939 I.

filozofii narodowej. Motty wspomina o dziełach filozofa, które były zaliczane „do najznakomitszych płodów naszej niezbyt bogatej literatury filozoficznej”⁴⁶. Składały się one na serię *Filozofia i krytyka*, której poszczególne tomy zostały opublikowane w latach 1845–1850, a wznowione w 1857 roku i w latach 1874–1875.

Exemplarze pierwszego wydania dzieł filozoficznych nie zawierają, niestety, żadnych znaków proveniencyjnych. Nieco informacji o właścicielach przynoszą kolejne tomy z lat 70. XIX wieku. Po Teodorze Wierzbowskim (1853–1923), historyku, archiwście, bibliografie i wydawcy źródeł, wykładowcy Uniwersytetu Warszawskiego i dyrektorsze Archiwum Głównego Akt Dawnych, zachowało się sześć prac Libelta z lat 1874–1875, oprawionych w trzy tomy (sygn. Rb 7585,01)⁴⁷. Uwagę przykuwają wyróżniające się na tle ciemnego koloru grzbietu pozłacane litery składające się na nazwisko autora i tytuł serii. Poniżej znajdują się informacje dotyczące daty wydania i numery kolejnych tomów. Książki te, podobnie jak kilka innych dzieł Libelta, stały się własnością Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu w 1922 roku, gdy kolekcja Wierzbowskiego – składająca się głównie z prac z zakresu historii i literatury – została zakupiona do zbiorów poznańskiej instytucji⁴⁸. O dawnym właścicielu i czytelniku dzieł Libelta przypomina jego pieczętka umieszczana na stronach tytułowych.

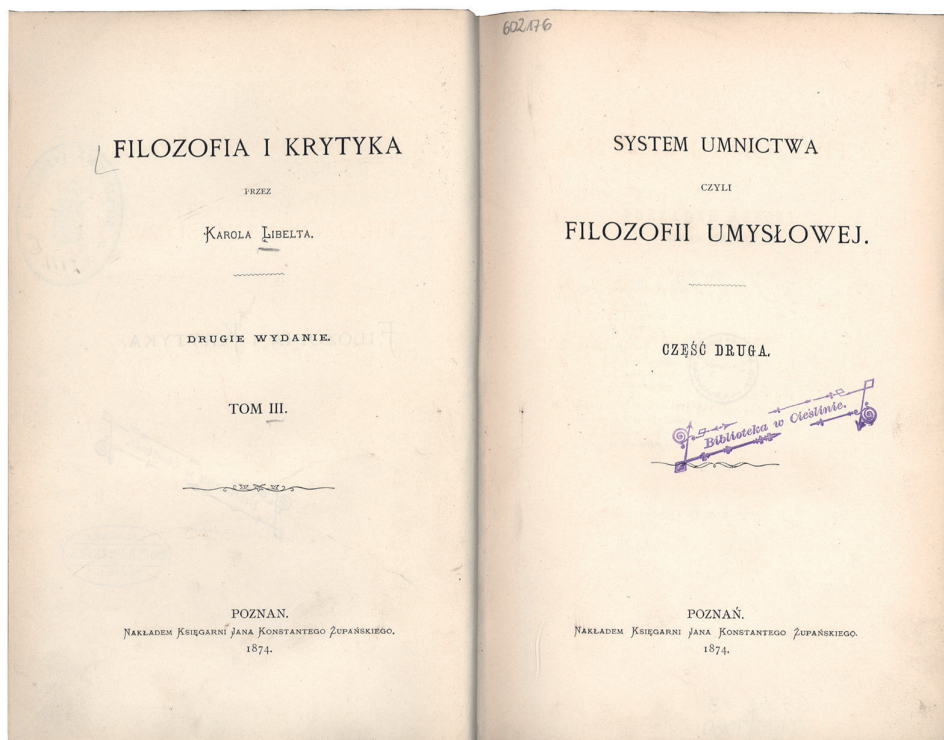
Pozostałe książki wydane w latach 70. XIX wieku pochodzą z różnych źródeł, tworzą jednak całość dostępną w bibliotece pod jedną sygnaturą (sygn. 603011 II). Z 1874 roku pochodzą współprawne prace *Samowładztwo rozumu i objawy filozofii słowiańskiej. Część krytyczna i System umniactwa, czyli filozofii umysłowej. Część pierwsza*, należące do niejakiego Rucińskiego, a także tom *System umniactwa, czyli filozofii umysłowej. Część druga*, który pochodzi z księgozbioru biblioteki w Cieślinie w powiecie inowrocławskim (il. 13 i 14). Właścicielką egzemplarza była Zofia Brzeska (1846–1925), urodzona w Warszawie, żona właściciela majątku cieślińskiego Franciszka (1836–1887), również pochodzącego z Królestwa Polskiego, powstańca styczniowego, aktywnego na polu pracy społecznej posła do sejmu pruskiego⁴⁹. O przynależności dzieła do cieślińskiego księgozbioru świadczą trzy pieczętki – „Biblioteka Cieślińska”, „Biblioteka w Cieślinie” i „Zofia Brzeska”. W 1875 roku ukazały się kolejne tomy: *Estetyka, czyli umniactwo piękne. Część ogólna i Estetyka, czyli*

⁴⁶ M. Motty, op. cit., s. 345.

⁴⁷ Wierzbowski Teodor Feliks, w: *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 29, Warszawa 2005, s. 284.

⁴⁸ S. Vrtel-Wierczyński, op. cit., s. 98; Księga akcesyjna z 1922 roku (nr. 222–3325, 3331–3360, 3521–3540, 3972–4000), ABUP.

⁴⁹ L. Trzeciakowski, *Posłowie polscy w Berlinie 1848–1928*, Warszawa 2003, s. 488–189.

Il. 13. K. Libelt, *System umnictwa, czyli filozofii umysłowej. Część druga*, Poznań 1874
 Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. 603011 II.

Il. 14. Biblioteka w Cieślinie
 Źródło: *Złota Księga ziemiaństwa polskiego poświęcona kulturze i wytwórczości rolnej*. Wielkopolska, Warszawa 1929.

umnictwo piękne. Piękno natury plastyczne. Część druga, z których korzystać mogli czytelnicy Miejskiej Biblioteki Publicznej w Kole, a także *Estetyka, czyli umnictwo piękne. Piękno natury. Część pierwsza*, dostępna dla uczniów Średniej Szkoły nr 10 we Lwowie i C.K. IV Gimnazjum we Lwowie.

Warto wspomnieć o jeszcze jednym tytule, który kiedyś znajdował się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Znajdował, ponieważ biblioteczne magazyny nie zawsze stanowią dla książek ostatnią bezpieczną przystań. Otóż w 1889 roku we Lwowie wydano tekst Libelta *O miłości Ojczyzny*, opublikowany po raz pierwszy w latach 40. XIX wieku. Egzemplarz z poznańskiej biblioteki znajduje się na liście dubletów Biblioteki Narodowej. Wykaz ten zawierał wybrane przez bibliotekarzy Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu pozycje z księgozbioru Muzeum Narodowego Polskiego, powstałego w 1870 roku w szwajcarskim Rapperswilu (il. 15). Wołą twórcy, hrabiego Władysława Platara, było przekazanie rapperswilskiej kolekcji (oprócz książek były to setki obiektów muzealnych) odrodzonej Polsce, co ostatecznie nastąpiło w 1927 roku, gdy 14 wagonami przewieziono całość do kraju. W 1931 roku ponad 600 tytułów spośród ok. 92 tys. książek i czasopism

Sala biblioteczna.

Il. 15. Muzeum w Rapperswilu. Sala biblioteczna

Źródło: A. Lewak, *Muzeum Narodowe Polskie w Rapperswilu 1869–1927*, Warszawa 1938.

zostało przekazanych poznańskiej bibliotece. Wśród nich była też publikacja Libelta. Co się dalej działo z tą konkretną pozycją – zaginęła, została wyniesiona z biblioteki bądź ze względu na stan zachowania usunięta ze zbiorów? – tego, niestety, nie wiadomo. Ostatecznie trafiła do księgi ubytków.

W niniejszym artykule wymieniona została jedynie część tytułów autorstwa Libelta znajdujących się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Kolekcja ta zawiera wielkie bogactwo historii możliwych do opowiedzenia dzięki zachowanym znakom proveniencyjnym. Pozwoliły one spojrzeć na krąg czytelników dzieł cenionego filozofa, zarówno jemu współczesnych, jak i odbiorców z lat późniejszych. Zróżnicowane tematycznie teksty budziły zainteresowanie przedstawicieli wielkopolskiego ziemiaństwa i inteligencji, osób aktywnych na polu pracy społecznej, kulturalnej bądź naukowej, znających nieraz Libelta osobiście. W gronie tym znaleźli się również organizatorzy bibliotek prywatnych i instytucjonalnych, w tym szkolnych i studenckich, którzy troszczyli się o dostępność prac Libelta dla swoich czytelników – nie tylko, co warto zaznaczyć, w Wielkopolsce, ale i daleko poza granicami regionu. Drugą kwestią poruszoną w tekście jest droga, jaką omawiane książki przebyły do miejsca, w którym się obecnie znajdują. Przekazywane do zbiorów jako dary osób prywatnych i instytucji, trafiające do księgozbioru także w niespokojnych czasach, znalazły schronienie w murach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, by tu przypominać o swoich losach.

Bibliografia – References

Źródła archiwalne

Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu

Księga akcesyjna z 1922 roku.

Księga akcesyjna z 1932 roku.

Księga akcesyjna z 1935 roku.

Księga akcesyjna z lat 1932–1936.

Źródła drukowane

Libelt K., *Dziewica Orleańska*, Poznań: Nakładem Księgarni J.K. Żupańskiego 1847, 1852.

Libelt K., *Dwaj bracia Śniadeccy. Odczyt w Kole Towarzyskiem Poznańskiem dnia 12 stycznia 1866 r.*, Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego 1866.

Libelt K., *Estetyka czyli umniactwo piękne*, Petersburg–Mohylew: Nakładem Bolesława Maurycego Wolffa 1854.

Libelt K., *Felieton polityczno-literacki*, Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego 1846.

Libelt K., *Filozofia i krytyka*, Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego 1857, 1874–1875.

- Libelt K., *Mowa dr. Karóla Fryderyka Libelta którą miał na obronę swoją przed Królewskim Kameralnym Sądem w Berlinie na posiedzeniu dnia 7go Września 1847*, Poznań: księgarnia i drukarnia K. Reyznera 1847.
- Libelt K., *O kometach i gwiazdach spadających. Wykład popularny wedle odczytu mianego we Lwowie w kwietniu 1869 r.*, Lwów: nakł. Wydawnictwa Mrówki 1869.
- Libelt K., *O miłości Ojczyzny*, Lwów: Nakładem Towarzystwa im. Stanisława Staszica 1889.
- Libelt K., *Pisma pomniejsze*, Poznań: w Księgarni N. Kamińskiego i Spółki, w komisie Księgarni J.K. Żupańskiego: 1849–1851.
- Libelt K., *Wykład matematyki dla szkół gimnazjalnych*, t. 1–2, Poznań 1844.

Prasa

- Nekrolog W. Wyczyńskiego*, „Dziennik Poznański” 1935, nr 141, s. 14.
- Ś.p. *Wacław Wyczyński*, „Kurier Poznański” 1935, nr 279, s. 3.

Opracowania

- Badecki K., *Biblioteka Zygmunta hr. Czarneckiego*, „Tygodnik Ilustrowany” 1914, nr 21, s. 406–407.
- Czarnecki W., *Wspomnienia architekta*, Poznań: Wydawnictwo Miejskie Poznań: 2015.
- Dzięczkowski A., *Dobrowolski Jan Marian (1886–1958)*, w: *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981.
- Grot Z., *Życie i działalność Karola Libelta 1807–1875*, Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1977.
- Jazdon A., „Zaginione” kolekcje w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu na przykładzie Biblioteki Batignolskiej, w: *Dziedzictwo utracone – dziedzictwo odzyskane*, red. A. Kamler, D. Pietrzkiewicz, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra 2014, s. 261–271.
- Kaczmarek F., *165 lat działalności społecznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, w: *Społeczny wymiar działalności towarzystw naukowych*, red. I. Hofman, J. Błażejowski, A. Kansy, Warszawa: Polska Akademia Nauk 2023, s. 171–184. DOI: <https://doi.org/10.56091/Sprawotrzy2023>
- Karbowiak A., *Młodzież polska akademicka za granicą 1795–1910*, Kraków: Nakł. Zjednoczenia Towarz. Młodzieży Polskiej za Granicą 1910.
- Karol Libelt 1807–1875*, red. Z. Grot, Warszawa–Poznań: PWN 1976.
- Karola Libelta rozprawy o odwadze cywilnej, miłości ojczyzny, wychowaniu ludów*, Kraków: Drukarnia „Czasu” W. Kirchmayera 1869.
- Kosiński A., *Dzieje wybranych księgozbiorów ziemiańskich. (Z okazji wystawy exlibrisów)*, „Zeszyty Wiejskie” 2015, t. 21, s. 229–242. DOI: <https://doi.org/10.18778/1506-6541.21.16>
- Kwilecki A., *Ziemiaństwo wielkopolskie*, Warszawa: Pax 1998.
- Molik W., *Polskie peregrynacje uniwersyteckie do Niemiec 1871–1914*, Poznań: UAM 1989.

- Motty M., *Przechadzki po mieście*, t. 1, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1957.
- Nowicki R., *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań: UAM 2006.
- Pihan-Kijasowa A., *Poczet członków Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857–2007*, Poznań: PTPN 2008.
- „Rocznik Koła Towarzyskiego w Poznaniu na rok 1867” 1867.
- Rygiel S., Drège H., *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie 1912–1931*, Wilno: Biblioteka im. Wróblewskich 1934.
- Sprawozdanie Dyrekcji Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu za rok akademicki 1932/33*, Poznań 1933.
- Trzeciakowski L., *Posłowie polscy w Berlinie 1848–1928*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe 2003.
- Vrtel-Wierczyński S., *Biblioteka Uniwersytecka 1919–1929*, w: *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, red. S. Wierczyński, Poznań: Komitet Organizacyjny IV Zjazdu Bibliofilów i II Zjazdu Bibliotekarzy Polskich 1929, s. 91–116.
- Wierzbowski Teodor Feliks, w: *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 29, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2005, s. 284.
- Wenzel B., *Biblioteka Krajowa w Poznaniu 1894–1902*, przeł. J. Skutecki, „Biblioteka” 2017, nr 21 (30), s. 79–86. DOI: <https://doi.org/10.14746/b.2017.21.4>
- Wojtkowski A., *Karol Libelt. W 50 rocznicę śmierci*, Poznań 1925.
- Wróblewski M., *Jan Rymarkiewicz dziewiętnastowieczny humanista*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2006.
- Zagórowski Z., *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, Lwów Książnica Polska 1924.
- Zagórowski Z., *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, R. 2, Lwów: Książnica Atlas 1926.
- Zarzycki W., *Adwokaci i prawnicy Wielkopolski i Pomorza u progu niepodległości w latach 1918–1920*, „Palestra” 1991, nr 11–12 (407–408), s. 25–28.
- Zygmunt hr. Czarnecki i jego zbiory, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1907, nr 4, s. 621–626.

Źródła internetowe

- Kartoteka ewidencji ludności miasta Poznania, <https://e-kartoteka.net/pl>
- Kłudkiewicz K., *Historische Gesellschaft für die Provinz Posen i jego zbiory*, <https://visualheritage.eu/portfolio/historische-gesellschaft-fur-die-provinz-posen-i-jego-zbiory/> [dostęp: 10.05.2025].

Alina Kucharska

W ziemiańskim dworze i na uniwersytecie... Badania proveniencyjne XIX-wiecznych prac Karola Libelta (1807–1875) z Pracowni Regionalnego Zasobu Bibliotecznego Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu i krąg ich odbiorców

Cel: Artykuł zwraca szczególną uwagę na prace autorstwa poznaniaka Karola Libelta przechowywane w Pracowni Regionalnego Zasobu Bibliotecznego Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, które mają na swoich stronach znaki własnościowe w postaci pieczętek, rękopiśmiennych wpisów, ekslibrisów i naklejek, należące do wcześniejszych właścicieli. Głównym celem bowiem było poznanie grona odbiorców dzieł tego filozofa, działacza narodowego i politycznego. **Metoda:** W tekście został przyjęty układ chronologiczny, który przede wszystkim pozwolił na przybliżenie okoliczności powstania prac wydawanych na przestrzeni kilkudziesięciu lat, głównie w Poznaniu, choć pojawiają się także pojedyncze tytuły opublikowane poza Wielkopolską. Dzięki temu możliwe było też przypomnienie postaci filozofa, która na trwałe zapisała się na kartach lokalnej, wielkopolskiej historii. Analizie poddano kilkanaście tytułów pochodzących z Pracowni Regionalnego Zasobu Bibliotecznego, w których udało się zidentyfikować liczne znaki proveniencyjne. **Wniosek:** Badania przyniosły zróżnicowane informacje na temat czytelników XIX-wiecznych publikacji, a także historii samych książek przechowywanych obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu. Do tych, którzy sięgnęli po prace Libelta i włączyli je do swoich księgozbiorów, należą przedstawiciele lokalnego ziemianstwa i inteligencji oraz instytucje służące dobru ogólnemu. Warto zaznaczyć, że chociaż analizowane książki są przeważnie wydawnictwami lokalnymi, to nie tylko trafiały do biblioteczek Wielkopolan i wielkopolskich organizacji, ale też zasilają zbiory biblioteczne instytucji działających w Wilnie, we Lwowie czy na zachodzie Europy.

Słowa kluczowe: Karol Libelt, XIX wiek, Poznań, czytelnictwo, badania proveniencyjne, regionalizm.

Tekst wpłynął do Redakcji 20 maja 2025 roku.

Alina Kucharska – dr, ukończyła studia na Wydziale Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Tytuł doktora nauk humanistycznych w zakresie historii uzyskała na podstawie pracy pt. *Poznań w cieniu Wielkiej Wojny. Żałoba i upamiętnienie poległych na frontach 1914–1918*. Jest autorką tekstów naukowych i popularnonaukowych poświęconych lokalnej historii. Zajmuje się m.in. I wojną światową, powstaniem wielkopolskim oraz historią Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i jego członków. Artykuły publikowała m.in. w „Kronice Miasta Poznania”, „Wielkopolskim Powstańcu. Roczniku Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego”, „Przeglądzie Wielkopolskim”, w serwisach popularnonaukowych historiaposzukaj.pl i hrabiatytus.pl. Od 2024 roku pracuje w Pracowni Regionalnego Zasobu Bibliotecznego Oddziału Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

